

MİRZA BALA MEHMETZADENİN “KURTULUŞ” MECMUESINDAKİ YAZILARI HAKKINDA

About Mirza Bala Mehmetzade’s Writings in “Kurtulush”(“Revival”) Magazine

*Mübariz SÜLEYMANLI**

Özet

Makalede, Azerbaycanın milli devletçiliğinin ideoloğlarından biri, ictimai-siyasi hadim, istedadlı publisist, yorulmaz elm ve medeniyet tebliğatçısı Mirza Bala Mehmetzadenin “Kurtuluş” jurnalı ile yaratıcılık elakelerinden behs edilir. Onun Azerbaycan mühacir ziyalılarının Berlinde neşr ettikleri bu jurnaldaki mekaleleri hakkında yığcam melumat verilir. Jurnalın 20-ci sayında derc edilmiş (iyun 1936) ve sovetlerin dil sahesinde ruslaşdırma siyasetinin mahiyyetini açan yazıları tehlil edilir.

Anahtar Kelimeler: Mirza Bala Mehmetzade, Kurtuluş, Sovyetler.

Abstract

An article is about one of the national ideologists, social and political personality, talented publicists Mirza Bala Mehmetzade and his writings in “Kurtulush” (“Revival”) magazine. It is given brief information of his articles published in Berlin. The policy of russification of language made by Soviets which had been published in № 20 (June 1936) of this magazine are thoroughly ehamined.

Key Words: Mirza Bala Mehmetzade, Kurtulush, Soviets.

Azerbaycan milli istiklal hareketının görkemli hadimlerinden biri, Azerbaycanın istiklalı uğrunda mübarizesini hayatının sonuna keder bir an olsa bele dayandırmamış Mirze Bala Mehmetzadenin heyat ve fealiyeti daima ictima-siyasi ve elmi-medeni hadiselerle bağlı olmuşdur. Keşmekeşli bir ömür yaşamış M.B.Mehmetzadenin zengin yaratıcılık irsi de mehz bu hadiseler fonunda tedkik edildikde obyektiv deyerini ala biler. Bu yazımızda ise biz, bunlardan yalnız en mühümlerine tokunacağız.

M.B.Mehmetzade, meburiyet üzünden vetenini terk ederek¹ mühacirlik heyatı yaşadığı bütün vahtlarda milli istiklal uğrunda feal mübarize aparmışdır. O, ister İranda, ister Türkiyede, isterse de Avropanın mühtelif ölkelerindeki kızgın fealiyetinde metbuatla bağlılığına hüsusi önem vermiş, çohsaylı kezet ve jurnallarla emekdaşlık etmişdir. Onun Azerbaycanın istiklalı uğrunda aprdığı mübarizesinin bir hissesi ise Milli Azerbaycan neşriyatının Avropada yayınladığı önemli metbuat orkanlarından biri olan “Kurtuluş” mecmuesi ile bağlıdır. Bu mecmuenin neşrini Azerbaycan mühacirlerinin iştirakçuları oldukları bir sıra fealiyetlerin terkib hissesi hesab etmek olar. Bu fealiyetlerin temeli ise hemin mühacirlerin hele Türkiyeni terk etmelerinden önce koyulmuşdu ki, bunlar da dünyada baş veren hadiseler fonunda cereyan edirdi.

1955-ci ilde “Dergi” mecmuesinde derc etdirdiyi “Resulzade Mehemed Emin” başlıklı mekalesinde M.B.Mehmetzade yazır ki, “Rusiya eleyhdarı olan bütün mühacirleri bir çatı altında

* Doç. Dr., Azerbaycan Devlet Medeniye ve İncesenet Üniversitesi, Bakü.

¹ 1924-cü il yazın ahırına keder gizli fealiyet gösteren M.B.Memmedzade mayda İranın Enzeli şehrine gederek, burada mühaciretin fealiyetine başçılık etmişdir. Bir müddet Tebrizde yaşayan, sonra ise Sulduz şeheri etrafında şose yolu çekilişinde mühendis-tehnik işleyen M. B. Memmedzade İstanbulda M. E. Resulzadenin rehberliyi ile neşr olunan “Yeni Kafkasya” dergisine mekaleler göndermişdir.

birleştirmek seyleri “Promete” teşkilatının² kurulması ile neticelendi³. Mareşal Jozef Plisudskinin rehberliği ile kurulan bu teşkilat 1926-cı ilde Parisde Polşa rejiminin yardımı ile faaliyete başlamış ve 1928-ci ilde Polşada tam teşekkül tapmıştır. Bu cehhenin hekiki kurulma sebebi, bir müddet hakimiyetde olan Jozef Plisudskinin Rusıyanı tekrar bölmek arzusu olmuştur ve Parisde neşr edilen “Promete” dergisi de teşkilatın metbuat orkanı idi⁴. M. E. Resulzade, M. B. Mehmetzade ve diğer azerbaycanlı mühacirlerin bu mecmuede mekaleleri derc edilirdi. Teşkilat bir sıra halkların nümayendelerini öz etrafında birleştirdi⁵.

1926-cı ilden Polşa hükümetinin teklifi ile hemin ölkede faaliyet gösteren teşkilatda Azerbaycan İstiklal Komitesi ve Azerbaycan Milli Merkezi de temsil olunmağa başlamıştır. Mühacir Azerbaycan ziyalıları mehz Jozef Plisudskinin deveti ile Varşavaya gelmişdiler ki, bunun da bir sıra sebepleri var idi.⁶ Bunlardan biri bu idi ki, M. E. Resulzade, Polşada mükavile ile vezife taşıyan azerbaycanlı zabitleri ve orada universitetde tehsil alan azerbaycanlı gençleri Azerbaycan İstiklal Komitesi çatısı altında birleştirmeye müveffek olmuşdu.

M. B. Mehmetzade, İstanbul Üniversitesinin Hükuk Fakültesinde imtahanlar verdiyi için, bir müddet İstanbulda kaldıktan sonra, 1932-ci ilde Polşaya getmiştir. O, Resulzade ile birlikte “İstiklal” kezetini ve “Kurtuluş” dergisini neşr etmeye başlamış ve özünü mühaciretdeki Azerbaycan neşrlerinin en küvvetli yazarı kimi tanıtmıştır. “Kurtuluş” dergisinin mübarizlik ruhu bilavasite onun yazılarında en açık ifadesini tapmıştır⁷. M.B.Mehmetzade Polşada olduğu vahtlarda yüzlerce elmi ve siyasi mekaleler yazmış ve bu yazılar kezet ve dergilerde derc edilmiştir⁸. Ümumiyyetle, M.B.Mehmetzadenin Varşavaya gelişi ile Azerbaycan Milli Merkezinin işinde canlanma baş vermiştir. O, mücadileçi ruhu ve hadiselere pozitif yanaşması ile bir cesaret ve ümid simvolu idi. Onun tövsiyesi ile azerbaycanlıların Avropada çıhardıkları ilk kezet – “İstiklal” neşre başlamıştır.

Belelikle, 10 yanvar 1932-ci ilde Berlinde (vahtile “Yeni Kafkasya”, “Azeri Türk”, “Odlu Yurt” “Bildiriş” kimi metbuat orkanlarında çıhiş eden kelem sahiblerinin iştirakı ve hem de aynı proqram ve meksedle) M. E. Resulzade tarafından “İstiklal” kezeti neşre başlamıştır. Kezetin yayınlandığı vahtlarda Polşanın paytahtı Varşavada olan ve Azerbaycan Milli Yayınlarını idare eden M. B. Mehmetzade, “İstiklal” kezetindeki “Memlekten heberler” bölümünde azerbaycanlı mühacirleri ve dünya ictimaiyyetini Sovet Azerbaycanındaki deyişiklikler mövzusunda melumatlandırır. Polşa, Almaniya, Fransa, İngiltere kimi Avropa ölkeleri sovet rejimine karşı olduklarından, sovetler eleyhine gösterilen faaliyetlere karşı çıhmamışlar. Hetta Almaniya ve Polşa bir müddet, sovet eleyhdarı güçlere maddi destek vermiştir. Azerbaycan mühacirlerinin esas maliyye menbeyi, esasen Türkiyedeki Azerbaycan türkləri ve Azerbaycana yahınlık gösteren, Azerbaycan milli neşrlerini satın alıb ohuyan Türkiye türkləri idi. Yene sovetlerin diplomatik ve s. tezyikleri neticesinde, 1934-cü ilde “İstiklal” kezetinin Türkiyeye girişi ve ohunması yasaklanmıştır. Bununla da, “Mühüm bir kısım mühacirlerimizin yaşamakta olduğu Türkiyede neşriyatımızın ohunması milli dava namına çok lazım olduğundan, “İstiklal” kezeti tamamilen dayandırılarak aylık “Kurtuluş” mecmuesini çıharmak meburiyeti doğmuştur⁹”.

1934-cü ilin noyabrından itibaren ayda bir defe (Berlinde) neşr edilmeye başlanmış “Kurtuluş” (Azerbaycan Milli Kurtuluş Herekatının orkanı olarak) mecmuesinin, tedkikatçılara melum olan son sayı yanvar 1939-cu il tarihinde (№ 51) neşr edilmiştir¹⁰. “İnsanlara hürriyyet, milletlere istiklal” şüarı ile neşr

² Mirza Bala Mehmetzade, “Resulzade Mehmet Emin”, **Dergi mecmuası**, Yıl: 1, Ocak-Şubat-Mart, Münih 1955, s. 134-139.

³ Prometey cebhesi adını taşıyan bolşevik esiri milletler birliyinin kurulmasında ve faaliyetinde Resulzadenin rolu ve hizmetleri olmuşdur.

⁴ Afgan Veliyev, **Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade (1898 – 1959)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 136.

⁵ Kafkaz halklarından yalnız ermeniler bu herekata katılmamışdılar.

⁶ Sebeblerin en esaslarından biri bu idi ki, SSRİ – Türkiye münasibetlerinin siyasi neticesi olarak kardaş ölkedeki azerbaycanlı ziyalıların feal bir kısmı Türkiyeni terk etmek mecburiyyetinde kalmış, habele 1927-ci ilden sonra Türkiye terefi Azerbaycan Milli Merkezine göstermiş olduğu maddi yardımı dayandırmıştır.

⁷ Tahir Çağatay, “Aziz Dostum Mirza Bala”, **Azerbaycan Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 12 (84), Ankara Mart 1959, s. 43-47.

⁸ Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 137.

⁹ Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Harekatı**, Ankara 1991, s. 182; Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 141-142.

¹⁰ Sebahattin Şimşir, **Azerbaycanın istiklal mücadilesi**, İK Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 107.

olunan bu derginin arha kabığında bu cümleler yer almaktadır: “Azerbaycanlılar! Kurtuluş, Azerbaycan Milli Kurtuluş Harekatının yayınıdır. Milli istiklal davamızın biricik mecmuesidir. Kurtuluş dergisini ohumak ve ohutdurmak yurdunu düşmenden kurtulmuş, bayrağını yine göylerinde yükselmiş görmek isteyen vetenseverlerin borcudur”.

Mecmuenin yayın prensipleri, evvelki neşrlerin milli istiklal fikirlerini devam ettirmekten ibaret idi. Bu prensipler redaksiya heyeti terebinden ictimai reye aşağıdaki şekilde bildirilirdi: “Her şeyden evvel azerbaycanlılara, azerbaycanlı jurnalistlere, yeni yabancı istilası altında ezilen esir bir millete ve bu istila üzünden veten ayrısı insanlara hitab edirik.

Bu muhataplara¹¹ siz kurtuluşdan behs ediniz! Bu, onların gece-gendez gözledikleri şeydir. Kızıl Rus istilasından kurtulmak için can atanlara kurtuluşdan behs etmek, istiklaldan behs etmektir. Çünkü bir millet yalnız müstekil olduğu zaman özünü kurtulmuş sayar.

İkinci sırada türkce ohuyan kardaş ve konşu mühitlere hitab edirik. Bu muhataplardan bir kısmı bizim kimi kurtuluş davası yürüdür, eyni düşmana karşı bizimle çiyin-çiyine vuruşur.

Mecmuemiz her şeyden evvel 28 May 1918-ci ilde istiklalı elan olunan Azerbaycan Cümhuriyyetinin kurtuluşunu göze alır.

Azerbaycan Cümhuriyyeti 27 aprel 1920-ci ilden etibaren istila altındadır. Kızıl Rusiya terefinden cebren istila edilmişdir. “Kurtuluş”, memleketi bu istiladan kurtarmak isteyen milli kurtuluş küvvetlerini teşvik ve onların fikirlerini yayar.

Tecrübe, siyasi, iktisadi ve herbi menfaatleri ve kurtuluş hareketleri bir olan kafkazlı milletlerin ayrı-ayrı ve yalnız başına kurtulamayacaklarını göstermişdir. Bunun için “Kurtuluş” bütün semimiliyle Kafkaz Cümhuriyyetlerinin siyasetde birleşmeleri fikrini müdafie eder”¹².

Redaksiya heyeti M. E. Resulzade, M. B. Mehmetzade, Mir Yakub, Hilal Münşi, V. Nuhoglu, Almaz İldırım, Y. Ali, Azeri, Cefer Seyid Ehmed, A. K. Kulu, Ali Usta, Prof. Dr. G. Jaschke, Alizade Ahed, Niyazi Akşin, Kerim Yayıncı, Prof. Dr. Herbert W. Duda, Prof. Dr. Ger(har)d von Mende, K. Yılmaz, Prof. Dr. Herbert Yansky, Dr. Bertold Spuler ve Johannes Benzikden ibaret¹³ olan “Kurtuluş” dergisinin demek olar ki, bütün sayılarında, yazılarını Polşadan gönderen M.B.Mehmetzadenin mekaleleri çap edilmişdir.

Bu fikirdeyik ki, M. B. Mehmetzadenin “Kurtuluş” mecmuesinde neşr edilmiş yazılarının tehlihi ayrıca bir araşdırma mövzusu olmalıdır. Ona göre de biz burada, hemin mekalelerden yalnız bezileri hakkında ümumi melumat vermekle kifayetleneceyik.

M. B. Mehmetzade “Kurtuluş”da çap olunmuş “Dövlet kuşu”¹⁴, “Babek ve Afşin (Min yüz il önce Azerbaycanda istiklal harekatı)”¹⁵ adlı mekalelerinde Azerbaycan türklerinin ortak istek ve dileklerini, heyata, dünyaya dair, yurd ve veten meseleleri ile bağı görüşlerini bildirir. Onun meşhur Azerbaycan şairi M.E.Sabirle bağı dergide yer alan mekaleleri Sabirin kimliyi ve görüşlerine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu mekalelerden melum olar ki, M. B. Mehmetzade 1921-ci ilde (Bakıda) “Yaşıl yarpaklar” mecmuesinin eski parlament binasında teşkil etdiyi konfransda “Sabir ve halk” mövzulu mühazire ohumuşdur¹⁶. “Kurtuluş”dakı mekalesinde ise bele yazır: “Sabir sovet edebiyatçılarının ortaya atdığı kimi proletar şairi deyil, milliyetçi, halkçı, vetençi, hürriyetçi ve mülkiyetçi olduğunu isbatlayan şair idi. O, vicdani ve milliyetçi düşüncenin tecellisi-zühuru idi”¹⁷.

M. B. Mehmetzade, dergide Azerbaycanın uzak ve yahın tarihi ile bağı mekaleler yazmış, Sovet sisteminin Azerbaycan üzerindeki çalışmaları ve tetbikatları onun terefinden deyerlendirilerek dünya ictimai fikrine çatdırılmışdır. O, mekalelerinde bir sıra karanlık metlebleri çılpaklığı ile ortaya koyarak

¹¹ Mühateb (erebce) – hitab olunan, kulak asan.

¹² “Yazı Heyeti Tarafından”, **Kurtuluş**, Yıl: 1, Sayı: 1, 1934, s. 2.

¹³ Sebahattin Şimşir, **age**, İK Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 108-109.

¹⁴ Mirza Bala Mehmetzade, “Devlet kuşu”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s. 536-537.

¹⁵ Mirza Bala Mehmetzade, “Babek ve Afşin”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 19, Berlin Mayıs, 1936, s. 549-552.

¹⁶ Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 142.

¹⁷ Mirza Bala Mehmetzade, “Mirza Aliakber Sabir”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 23, Berlin Eylül 1936, s. 3-6.

yazırdı ki, "... Leninin "Milli siyaset"i ile Stalinin "İçi sosyalizm, dışı milli" kültür tezisinin kayelerinin rus olmayan milletleri ve milli medeniyetleri ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu bütün dünya bilir. Bunu Moskva rehberliği de açık etiraf edir. Onlara göre, bütün kültürler ortak bir kültür halinde ve bir dil etrafında birleşmeli imiş ve bu dil de Leninin dili olan rusca olmalı imiş..." Mirze Balay göre, "Milli kültür, şekilce olduğu kimi, keyfiyyet ve mahiyetce de milli olan kültürdür. Mahiyetce sosyalist, yeni rus-nihilist olan kültürün, sovet hakimiyeti şartları altında, şekilce milli olarak kalması imkansızdır". "Her medeniyetin bir dili vardır. Sosyalist medeniyetinin de dili, Oktyabr inkilabının dili olan ruscadır" nekareti, mahiyetce sosyalistik olan "milli kültürün" şekilce de "sosyalistleşmeye" başladığının sesidir"¹⁸. Lenin liderliğindeki bolşevik hükümetinin Azerbaycan üzerindeki hökmranlık planları hele 1918-ci illerde başlamışdır. M.B.Mehmetzade "Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile" adlı mekalesinde bolşeviklerin Azerbaycan siyasetinin iç üzünü açmışdır¹⁹. O, bildirirdi ki, ruslaşdırma bütün süretilerle, bütün kızgınlığı ile devam edir. Sovet idareçilik sisteminin temel amaçları içerisinde, Rusiya hökmranlığındaki müselman ve türklerin ortak dilinin ortadan kaldırılması, yalnız türkler için yetmişden çok "edebi" dil icadı, her bir "edebi" dile has, başkalarına benzemeyen ayrıca elifbalar, ortak istilahlardan göz ardı edilmesi vardı. Türk ve müselman halklarının dillerindeki kelme alış verişinin yasak edilmesi, elmi, siyasi, sosyal, kültürel istilahlardan ruscadan alınması, latin elifbasını kaldırarak, yerine kiril elifbasının getirilmesi ve Avrupa istilahlardan ruscada teleffüz edildiyi kimi yazılması ve "Sovet sosyalizm terminologiyasını" rus herfleri ile yazmak kararları ruslaşdırma siyasetinin bir parçası idi²⁰.

Sovetlerdeki siyasi ve medeni prosesleri dikketle izleyen ve baş vermiş hadiseleri tutarlı delillerle tehlil eden M. B. Mehmetzade 1935-ci ilin dekabrında keçirilmiş ve 13 maddeden ibaret yeni Konstitusiyaya kabul etmiş Sovetlerin Yeddinci Kurultayı hakkında yazır ki, kurultay Rusiya hakimiyetine alınan memleketlerin Sovet Sosyalist Respublikaları İttifakı (SSRİ) adı altında birleşmesini kerara almışdır. Kurultayda Maverai Kafkaz Birliyi kaldırılarak bu birlikdeki Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan SSRİ-ye alınmışdır. Fürset geldiği zaman Moskva "sinifsiz cemiyet"den "milliyetsiz cemiyet"e geçecektir. Bunun için siyasi, sosyal, iktisadi, herbi ve ideoloji bütün hazırlık aparılmış ve bu mehv etme siyasetinin "elmi-ideoloji" temeli de kurulmuşdur. Milletleri siyasi, sosyal, idari ve iktisadi bahımdan zorbalık altına almış, dillerini, edebiyatlarını, tarihlerini mehv etmeye başlamış olan Moskvanın bu günkü katı milliyetçiliyi sabahın "milliyetsiz cemiyet"i üçündür²¹.

M. B. Mehmetzadenin "Kurtuluş" dergisinde çap olunmuş "Gene Maarif Cephesinde", "SSSR – Milli Rus Devleti", "Dil ve şive belası", "Pedagoji Mekteplerde Dözülmez Vaziyet Devam Ediyor", "Sabir Yaşasaydı..." ve s. adlı mekaleleri Azerbaycanın siyasi ve sosyal düşünce tarihini öyrenen mütehessislere için deyerli tarihi menbelerdir²².

Bu yazılar içerisinde günümüz için aktuallığını sahlayan, sovetlerin tarihimiz, medeniyetimiz ve dilimizle bağıli assimilyasiya siyasetinin hekiki mahiyetini ortaya koyan çohsaylı mekaleler vardır. "Kurtuluş"un iyun 1936-cı il tarihli 20-ci yayında derc edilmiş ve "Promete" milletlerinin kurultayı, Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin kongresinde kabul edilen kararlar, Sovet Azerbaycanında türk dilinin ruslaşdırılması ve mehv edilmesi siyaseti hakkında geniş bilgiler veren yazılar ise dikketimizi hüsüsile celb etmektedir. Hemin yazıların üslubunu ve müellif fikrinin orijinallığını mühafize meksedile burada sitatlara daha çok yer ayırmağı meksedeuyğun hesab etdik.

"Promete" milletlerinin kurultayı ile bağıli yazıda melumat verilir ki, 31 may – 1 iyun 1936-cı il tarihi, "Promete" birliygine dahil olan rus esiri milletlerin istiklal savaşının yaddakalan ve elametdar günlerindedir. Bele ki, bu günlerde keçirilmiş ikigünlük kurultay, bu milletlerin ortak düşmana karşı ortak savaşdaki hemreyligini, elbir olduklarını bir daha dünyaya beyan etmiş oldu.

¹⁸ Mirza Bala Mehmetzade, "Türk kültürünün düşmanları ve dostları", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos, 1936, s. 26.

¹⁹ Mirza Bala Mehmetzade, "Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile", **Kurtuluş Dergisi**, Yıl: 3, S. 19, Mayıs 1936, s. 540-543.

²⁰ Mirza Bala Mehmetzade, "Oradan buradan", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 18.

²¹ Mirza Bala Mehmetzade, "Dördüncü devir, Sovyetlerin yeni temel yasası münasebeti ile", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 12-13.

²² Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 142.

“Bu kurultayda şimal kütübünün bu dağlarına dayanan Karelya, Komi ve İnger kimi fin torpaklarının mümessillerinden başlamış Kara Denizin ilk dalğaları ile öpüşen güzel ve şirin Türk Krımın, Şevçenko Ukraynasının, başı buludlardan daha yüksek duran kürurlu Kafkazin, Şeyh Şamil yurdu Şimali Kafkaz ile kutlu odun ocağı olan ışık ve sıcaklık yurdu Türk Azerbaycanın ve Şota Rustaveli ölkesi Gürcüstanın; Türkün ana beşiyi olan Türkistanın; Hezerlerin ve Altın Orduların tarihler uzunu seldenet ve medeniyyet kurmuş olduğu Türk Edil-Uralın heyetleriyle beraber müsafir sifetile bulunan bir çoh yüksek simaları, elm adamlarını da göre bildiriniz”²³.

Azerbaycanın kurultaydaki yerini kiymetlendiren M. B. Mehmetzade bunu hüsusi keyd edir ki, sıra hesabıle başda Azerbaycan heyeti otururdu. Sonra ise Belarus, Gürcü, Edil-Ural, İngerya, Karelya, Komi, Krım, Kuban, Moldavya, Şimali Kafkaz, Türkistan ve Ukrayna heyetleri gelirdi. Kurultayı açan professor Roman Smal-Stotski müzakire edilecek meselelerin mahiyyetini izah etdi. Bele ki, mesele aydın idi – kurultay dil meselesini müzakire edecekti. Lakin bu müzakire dil mütehessislerinin sırf elmi diskussiyalarından ferkli olacaktı. Moskva, Sovetler Birliyinde bulunan rus olmayan milletlerin milli dillerini ve milli kültürlerini resmen ruslaşdırmaya meruz koymuşdur. Kommunist partiyasının XVI kongresinde şehsen Stalinin teklifi ile start götüreren bu ruslaşdırma ve mehv etme siyasetinin hedefi, Stalinin tebirince – bütün milli kültürleri bir dil ve bir kültür etrafında birleşdirmekten ibaretdir. Ve bu ortak dilin de rus dilinden ibaret olduğunu artık gizleyen bele yohdur.

M. B. Mehmetzade yazır ki, kurultayın birinci günü Varşavadaki Şerk İnstitutu adından çihış edin senator Sedletski cenabları çoh küvvetli delil ve misallarla milliyyetin ve milli kültürün küdsiyyetini ve heyatlarını bu sahelere hesr etmiş olanların böyüklüyünü hatırlatdı. Varşava Universiteti professorlarından Ponyatovski, Sovetlerde obyektiv elm mövcud olmadığını isbat eden nitkinde bu neticeye vardı ki: Sovetlerde elm yohdur, orada elm falsifikasyon, sahtakarlık şeklini almışdır, milletleri, medeniyyetleri, milli varlıkları ortadan kaldırmak için silah kimi istifade edilmektedir.

Polşa gencliyi adından söz söyleyen ve kurultaya müveffekiyyetler arzulayan “Şerk” (“Wschod”) mecmuesinin müdiri Bonçkovski polyak gencliyinin milli davamıza olan derin ve semimi elakesine tercüman oldu.

Uzak Şerkden yeni gelmiş ve oradaki Edil-Ural Türk Tatar Medeniyyet Cemiyetinin böyük kurultayları ve Uzak Şerkdeki “Promete” teşkilatı adından tebrikler söyleyen Ayaz İshaki Beyefendi çihışına alkışlar altında başladı ve ele de bitirdi. Daha bir neçe tebrikler dinlendikten sonra birinci günün son sözü Leon Vasilevskiye verildi.

M. B. Mehmetzade Leon Vasilevski hakkında da bilgi verir: “Promete” teşkilatı hele 1932-ci ilde onun 40 illik fealiyyetini keyd etmişdi. İndi 45 ildir ki, o, mehkum milletler meselesile meşğul olur. O, bu hüsusda bir çoh eserler, tedkikler meydana getirmiş ve rus esiri milletler meselesini polyak probleminden heç bir zaman ayırmamış ihtiyar bir yazıcı ve siyaset adamıdır. Müellif onun “Böyük herbe keder lehlilerin ruslaşdırmaya karşı savaşları” mövzusunda etdiyi meruzesine de tohundur: “Lehistanın taksimile başlayan ve eynile bugünkü kimi polis, jandarma gücile tevbik olunan bu ruslaşdırmanın mekteb, metbuat, edebiyat, elm ve s. sahelerdeki safahatını izah eden Vasilevski cenabları, leh milletinin bu ruslaşdırma siyasetine karşı yaratdığı aksülamelleri anlatdı ve leh milli kültürünü korumak için kurulan mühtelif hars teşkilatlarının fealiyyetleri üzerinde durdu. Bunlar milli dili, milli edebiyatı, milli neşriyatı, milli maarifi, bir sözle, milliyyetin ve milli varlığın mahiyyetini teşkil eden harsi kiymetleri koruyorlardı. Ve sonra ... Lehistanın istiklalını kurtaran milli kadronun hep bu milli hars teşkilatlarından çıhdığını anlatdı”²⁴.

Bu alimin kenaetleri hemin kurultayda Azerbaycan nümayendeleri adından çihış eden M. B. Mehmetzadenin fikirlerini bir daha küvvetlendirirdi: “Milletlerin oyanış, yükseliş ve düşüş tarihleri gösterir ki, milli hüsusiyyetlerini koruyub yaşatmağa müveffek olan her millet, gec-tez müstekil milli bir devlet kurmağa namizeddir. Milli hüsusiyyetlerini ve milli kültürünü itirmiş olan milletler, milli menliklerini ve ilham alacak milli kaynaklarını dahi itirmişler demekdir. Bu kimi milletlerin geleceyi yohdur. Onlara ölmüş nezerile bahmak lazımdır. Milli hüsusiyyet ve milli kültürün başında ise milli dil gelir. Milli dilin milli varlığı mühafizedeki rolu helledicidir. Bu ceheti çoh güzel anlayan kızıl Moskva,

²³ Mirza Bala Mehmed-zade, “Promete” milletlerinin kurultayı”, **Kurtuluş** Yıl: 3, Haziran 1936, S. 20, s. 568.

²⁴ **Age**, s. 569.

esaretinde bulundurduğu başka milletler kimi Azerbaycanı da istila eder-etmez 6-7 esrlik koca edebiyata malik bulunan edebi Azerbaycan türkcesini imhaya koyuldu”²⁵.

Sovetler Birliyi dahilindeki diger milletlerin nümayendelerinin çihışlarına ümumi şerh veren M.B.Mehmetzade keyd edir ki, Belorus ve Ukraynada, bu milletlerin dillerini, çarlık dövründe yapıldığı kimi, rus denizinde eritmek siyaseti yürüdülmekdedir. Bu milletlere, Sovetler haricinde, hüdu boyunda olan milletdaşlarile eyni edebi dilde ünsiyet sahlamağa icaze verilmir, onlara ortak istilahlr yerine rus-sovet istilahlrını işletmeyi emr edirlr. Bu memleketlerde ruslaşmış aşağı tebekenin jarkonunda yazmağa kanuni bir şekil vererek tehsilli, ziyalı kadrları uzaklaşdırmışlar. Fin milletine, finliyin milli oyanışında büyük rol oynamış “Kalevala” kimi dastani eserler veren Karelya ve İngerya ve onlarla birlikde Komi kimi fin ölkelerinde, yuharıdaki haksızlıklardan başka mecburi sürgünler, süni acılıklar ve rus mühacireti yapmak suretile bu milletleri tamamile aradan kaldırmağa çalışırlar.

Mövzunu mükayiseli şekilde tehlil eden müellif bele neticeye gelir ki, “Esir Türk ellerinde de eyni veziiyeti görürük. Azerbaycanda, Türküstanda, Edil-Uralda ve Kırimda ortak edebi türkce “burjua milliyetçiliyi terennüm eden bir dil” deye kanun haricinde elan edildikten sonra bu Türk ölkelerinden her birinde ayrı-ayrılıkda ortak dili bir kaç kebile dillerine parçalamışlar. Azerbaycanı “çohmilletli bir memleket” halında elan etdikden sonra, Azeri Türkünün milli vücudundan kopardıkları tat, talış, kürd kimi “türkleşmiş milletler” yaratdıkları yetmezmiş kimi, milletin 80% nisbetini teşkil eden Türklerin 7-8 esrden beri malik buldukları edebi türkçeni meydandan kaldırarak onun yerine ruslaşmış ünsürlerin jarkonundan ibaret dilini koymuşlar. Türküstanda ortak edebi türkce yerine Türkmen, Özbek, Kazak, Kara-Kalpak, Kırgız ve ilh. kimi kebilelerin şivelerine edebi dil mahiyetini vermişler. Kırimda Kaspralı İsmail Beyin işlemiş olduğu ortak edebi türkçeni yasak ederek onun yerine sahil boyu, orta ve şimali olmak üzere üç türlü “edebi dil” tesis etmişler. Edil-Uralda da eyni siyaseti tekib ederek tatar, başkırd ve s. dillere resmiiyet vermiş, ortak edebi dilin intişarını yasak etmişler. Bu suretle imperialist Moskva Rusiyada yaşayan Türkler için tam 70 “edebi” türkce meydana getirmişdir. En mühümü ise bu dilleri türkce ortak istilahlardan temizleyerek onların yerine rusca istilahlr kullanılması emr edilmekdedir. Bu siyaset neticesinde fizika, kimya, anatomiya, biyolojiya, riyaziyyat, tarih, coğrafiya, edebiyat kimi elmi-fenni kitablarda istilahlrın yüzde 70-75-ni adı rus sözleri teşkil etmeye başlamışdır. Türkce istilah kullanılmasına panturanizm damğası vurulur. Hetta beynelmil elmi kiymeti haiz Avrupa istilahlrını bele ruscada teleffüz edildiyi kimi kullanırlar. Türkçeni parçalayıb ruslaşdırma ile yan-yana Türk ölkelerindeki ilk mektebelerde rus dilinin tedrisini heftede 12 saatdan 25-30 saata yükseltmişler. Yüksek mektebelerin türkleşmesine bir türlü imkan verilmemekdedir. Memleketin hakimi mütleki olan kommunist firkesi teşkilatları ile devlet müessiseleri, ordu, mekteb, metbuat, edebiyat, hetta elm bele ruslaşdırma için kullanılan birer silah halına gelmişdir”.

Müellif, Şimali Kafkazdan olan nümayendelerin çihışlarına istinaden orada da eyni siyasetin yeridildiğini vurgulayır: “... rus istilasından evvel Şimali Kafkazın mühtelif kebileleri arasında resmi dil mahiyetinde olan erebce, rus istilasından sonra yerini ruscaya terk etmiş ise de ona karşı Şimali Kafkazın Karaçay, Balkar, Noğay, Türkmen kimi türk kebilelerinden biri olan Kumukların dili çıhmış, bilhasse Şimali Kafkazın şerk kısmında ümumi anlaşma dili olmağa başlamışdır. 1918-ci ilde Şimali Kafkazın istiklalını elan eden Milli Konkre, kumuk türkçesini ümumi devlet dili olarak kabul etmiş ve Şimali Kafkazın Adige-Çerkes ve Osetin kimi türk olmayan kismlerinde bele, ana dilinde gedecek olan mektebelerde kumukcanın bir lisan kimi ohunmasını ve yüksek mektebelerde ise tedrisatın hep kumuk türkçesinde getmesini kararlaşdırmışdır. Bolşevik istilasından sonra da devam eden bu cereyan Dağıstan kommunist firkesi terefinden resmen tetbike başlanmış ise de 1929-cu ildan itibaren Moskva Şimali Kafkazda ortak devlet dilini kaldırarak onun yerine kebile dillerine resmiiyet vermiş, her kebileye ayrı alifba, krammatika, metbuat ve neşriyat vücuda getirmişdir. Moskva ortak dile mane olduğu kimi ortak elifbaya da mane olmaktadır. İndiye keder elifbaları birleşdirmek uğrunda tedbirler hep akim kalmışdır. Buna mükabil Moskva bir terefdan kebile dillerini ayrı-ayrılıkda ruslaşdırmağa başlamış, diger terefdan de rus dilini “birleşdirici ümumi dil” deye tetbike girişmişdir”²⁶.

²⁵ Age, s. 569.

²⁶ Age, s. 570.

Hesabat karakterli yazıdan öğrenirik ki, kurultayın ikinci günü meruzelerin müzakiresine hesr edilmiş ve bu müzakireler neticesinde Milletler Cemiyetine müraciet metni hazırlanmıştır. Azerbaycan nümayendelerinin tekdimatında bele bir fikir hüsüsile vurğulanmıştır ki, "Milletimizi, milletlerimizi ve bu milletlerin dil ve kültürlerini yalnız milli istiklal kurtaracaktır"²⁷.

Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinin kararı ile bağlı yazıdan ise bunu öğrenirik ki, kongres, cebheye dahil milletlerin nümayendelerinin meruzelerinde (öz memleketlerinde Sovet hükümetinin ruslaşdırma ve dil siyaseti hakkındaki) kaldırılan materiallar esasında (Sovetler İttifakı dahilinde yaşayan rus olmayan milletlerin dillerinin tedkikile meşğul olanların birinci dil kongresi) bele bir karar çıarmıştır:

"I – 1926-cı ilden beri rus-bolşevik firkesi, öz teşkilatları vasitesile, ilk sırada Azerbaycan, Belorus, Gürcüstan, Edil-Ural, İngerya, Karelya, Komi, Kırım, Kuban, Şimali Kafkasya, Türküstan, Ukrayna (ve bunlar meyanında Moldav cümhuriyyetinde romen, leh v.ilh.) kimi milletler olmak üzre bütün rus olmayan milletlerin dillerini sistematik suretde ruslaşdırmağa başlamıştır.

II – Kommunist firkesinin ümumi katibi Stalinin kommunist firkesinin 16-cı kongresinde söylediyine göre, bu dil siyasetinin varacağı son nökte budur: proletariat bütün dünyada müzeffer olduktan sonra, bütün kültürleri, tek, müşterek dilli, tek ve ortak bir kültür halına getirmek.

III – Son illerde vukubulan hadiseler bolşeviklerin bütün dünyada müzeffer olmak ümidini kırdığından kommunist firkesi rus dilini Lenin dili, proletariat ve Oktyabr inkilabı dili elan etmek suretile tek ortak dil fikrini Sovetler İttihadı hüduaları dahilinde tehekkük etdirmeye çalışdı"²⁸.

Bunun icrası, yeni rus olmayan milletlerin dillerini ruslaşdırmaq üçün kommunist partiyası, bütün İttifaka mehsus olmak üzre yeni bir dil bilgisi vücude getirerek öz lisaniyatçılarını "tehekkük etdirilmiş bugünkü dilleri birleşdirme işinin tehli ve tacili üçün dil yaradıcılığı tehnikinin tedkiki" ("Dillerin menşeyi" N.Y.Marr) kimi bir meksed etrafında çalışmağa sövk etdi.

Kommunist partiyasının, ancak sözde mövcud milli cümhuriyyetlerin perdesi arhasında, eski çarlığın tetbik etmiş olduğu ruslaşdırma siyasetinin durmasıyla beraber, müteşekkil partiya ve hükümet aparatlarından yararlanarak ve en kaba metodların tetbiki ile ruslaşdırma işinin son derece keskinleşdirildiğini keyd eden kongres aşağıdaki müddeaları kabul edir:

a) "– Sovetler İttifakındaki rus olmayan milletlerin, dillerine karşı yapılan vehşice tekibatı ve sistematik bir şekilde yapılan ruslaşdırmağı, bütün kültür dünyası nezdinde protesto edir ve bütün beynelmilel elmi ve kültür teşkilatlarını, ilk sırada beynelmilel fikri teşriki mesai komisyonunu milletlerimizin müdafiesine çağırır.

b) – Milletler Cemiyetine mensub bir devlet olan Sovetler İttifakı dahilindeki bu veziyyetin, Milletler Cemiyetinin istinad etdiyi beşeri edalet kimi temel fikirlerine tamamen mühalif olduğuna Milletler Cemiyetinin nezeri dikketini celb eder. Sovetler İttifakı dahilinde sözde milli cümhuriyyetlere malik adedilen milletler öz cümhuriyyetleri dahilinde, deyil yalnız öz dillerinin tam hakkından (ruslar ile müsavi derecede) istifade etmek, hetta medeni ölkelerdeki azlıkların haiz oldukları hakdan bele istifade etmekden mehrumdurlar. Bele ki: Sovetler İttifakındaki bu veziyyet, 1922-ci ilin 21.9 tarihinde Milletler Cemiyeti terefinden kabul edilerek 1933-cü ilde müşterek tesdik edilen ve "toplantı ümid edir ki, azlıklara aid olmak üzre her hansı hükuki bir tehettülle Milletler Cemiyetine bağlı olmayan devletler, irk, din yahud dil bakımından azlıkta kalanlarla müamilelerinde heç olmazsa Cemiyet müahideleri mucibince elzem olan (hükuki) edalet derecesini indilik mühafize edeceklerdir"den ibaret kararına da çirkin bir şekilde tecavüzden başka bir şey deyildir.

c) – Konkre, Milletler Cemiyetinin bu ilki toplantısında Sovetler İttifakında yaşayan ve rus olmayan milletlerin dillerinin mükedderatını tedkikle meşğul olması ve Sovet hükümetinden, Sovetler

²⁷ Age, s. 571.

²⁸ "Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinde alınan karar", *Kurtuluş* Yıl: 3, S. 20, Haziran 1936, s. 571.

İttifakındaki rus olmayan milletlere dillerinin inkişafına tam hükuk ve serbestlik iadesini teleb etmesi için müraciet eder”²⁹.

Kaynaklar

- 📖 ÇAĞATAY Tahir, “Aziz Dostum Mirza Bala”, **Azerbaycan dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 12 (84), Ankara Mart 1959, s. 43-47.
- 📖 MEHMETZADE M. B., **Milli Azerbaycan Harekatı**, Ankara, 1991.
- 📖 _____ “Devlet kuşu”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s.536-537.
- 📖 _____ “Babek ve Afşin”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s. 549-552.
- 📖 _____ “Mirza Aliakber Sabir”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 23, Berlin Eylül 1936, s. 3-6.
- 📖 _____ “Türk kültürünün düşmanları ve dostları”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 26.
- 📖 _____ “Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Mayıs 1936, s. 540-543.
- 📖 _____ “Oradan buradan”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 18.
- 📖 _____ “Dördüncü devir, Sovyetlerin yeni temel yasası münasebeti ile”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 12-13.
- 📖 _____ “Resulzade Mehmet Emin”, **Dergi mecmuası**, Yıl: 1, Münih Ocak-Şubat-Mart 1955, s. 134-139.
- 📖 _____ “Sovyet Azerbaycanda Türk dilinin ruslaştırma ve imha siyaseti hakkında”, **Kurtuluş** Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 572-576.
- 📖 MEHMED-ZADE M. B. “‘Promete’ milletlerinin kurultayı”, **Kurtuluş** Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 568-571.
- 📖 “Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinde alınan karar”, **Kurtuluş**, Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 571-572.
- 📖 ŞİMŞİR Sebahattin, **Azerbaycanın İstiklal Mücadilesi**, İK Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 2002.
- 📖 VELİYEV Afgan, **Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade (1898 – 1959)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- 📖 “Yazı Heyeti Tarafından”, **Kurtuluş**, Yıl: 1, Sayı: 1, 1934, s. 2.

²⁹ Age, s. 571-572.